

CÂTEVA OBSERVAȚII REFERITOARE LA SIMBOLISMUL NUMELOR PROPRII FEMININE ÎN OPERA LUI PANAIT ISTRATI

GINA MARIAN

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare, România

Some observations about the symbolism of feminine proper names in Panait Istrati's work

Abstract: This study aims to highlight the symbolic valences of feminine proper names in Istrati's short stories. The cosmopolitan nature of the urban space of Comorofca is reinforced by the impressive diversity of etymons that underlie feminine anthroponyms, displaying various origins: Latin, Greek, Slavic, German and native. Along with other features of Istrati's work, these names underpin the writer's literary internationality.

Whether craving for power or love, devoted or intriguing, honest or misleading, enticing or devout, women can take multiple shapes in literary works. In Istrati's texts, female characters illustrate several types, such as the mother, the woman outlaw and the *femme fatale*.

The expressive function of the feminine names in Istrati's short stories is manifested at the level of hypocoristics and nicknames, by means of metaphor and metonymy.

Keywords: typology of female characters, hypocoristic, metonymy, metaphor, symbolism of names.

Introducere

Studiul de față își propune să evidențieze valențele simbolice ale unor nume proprii feminine din opera literară a lui Panait Istrati. Se pornește de la ideea că „numele proprii din operele literare, ca secvențe ale textului literar, se vor comporta ca părți ale limbajului poetic” (Istrate 2000: 11).

Cosmopolitismului spațiului natal urban al autorului investigat, Comorofca brăileană, îi corespunde bogăția etimoanelor antroponimice, atât feminine, cât și masculine: latine, grecești, slavone, germane, care, alături de alte caracteristici ale operei istratiene, vor susține și internaționalitatea literară a scriitorului.

Există o misterioasă corespondență între cuvinte și feminitate, subsumată puterii de a zămisli, căci „sufletul feminin este cel mai aproape de izvoarele Facerii” (Evdokimov 1995: 158). Însotite de putere sau de iubire, intrigante sau devotate, fidele sau înșelătoare, ispătoare sau cucernice, femeile pot avea multiple ipostazieri în operele literare. La Istrati, personajele feminine ilustrează câteva tipologii: *femeia-mamă*, *femeia-haiduc*, *femeia-fatală*.

Fie că se numesc *Anastasia*, *Adela*, *Chira* sau *Floarea*, acestea manifestă o ură gratuită și absurdă față de copiii lor, sunt atipice, iar după cum arată și Kim Song Sou „contrar imaginii stereotipe pe care o poate avea figura maternă, mamele din opera lui Istrati nu fac parte din categoria celor ce se sacrifică mereu pentru copiii lor” (Song Sou 2010: 45), ci întruhipează „*abandonul maternității*” (Song Sou 2010: 32).

Funcția expresivă a unor nume proprii feminine la Panait Istrati

Funcția expresivă a numelor proprii feminine istratiene se actualizează, prin intermediul *metaforei* și al *metonimiei*, la nivelul hipocoristicelor și al porecelor, primele devenind „simbonime” (Istrate 2000: 10).

Simbolismul numelor personajelor feminine susține valoarea metaforică sau metonimică a acestor antroponime.

Astfel, după cum arată Christian Ionescu (2001: 12), numele *Adela* (din povestirea *Neranțula*) „este de origine germanică și avea semnificație clară, întrucât corespunde cuvântului germanic *adal* (germ. *Adel* ‘nobilime’, *Ädel* ‘nobil’)”. Sugestia metonimică negativă este evidentă, întrucât mama Adela stabilește în relația cu *Neranțula* un raport injust de forțe: frica, spaima, angosa și anxietatea determinând comportamentul supus al copilei în fața brutalității mamei.

Mama malefică a lui Codin, *Anastasia* (din ciclul *Codin*), poartă un nume vechi, de origine greacă, format „pe baza unui termen tehnic ecleziastic, *anástasis*, folosit și în epoca precreștină cu sensul ‘înviere din moarte’, dar consacrat de Biserică pentru a desemna ‘Învierea lui Cristos’. Subst. grecesc are la bază verbul *anasta-anistânai* ‘a se ridica, a se scula’ și este format din *aná-* ‘sus’ și *-*sta-*, radical indo-european, reprezentat în aproape toate limbile din această familie (lat. *stare* și rom. *a sta*, gr. *histânai*, v.sl. *stati*, sanscr. *stha-*)” (Ionescu 2001: 32). Ea va aduce moartea unicului său fiu într-o noapte când, după ce înteți focul în vatră, se ridică și îi turnă pe gât ulei încins. Totodată ea se va elibera de ura imensă acumulată și, astfel, la nivel simbolic va învia.

Mama *Chira* duce o viață pasională, fiindu-și singura stăpână, în ciuda violențelor soțului său. Ea trăiește după pofta inimii, chiar sub ochii celor doi copii mai mici (*Chira* și *Dragomir*), incitându-i și pe aceștia să o urmeze:

„Eu făceam de pază, mâncând prăjituri, în vreme ce curtezanii, – cu purtări, dealtminteri, cuvinicioase – stăteau turcește pe covoare, cântau și îndemneau pe femei să joace după arii orientale din ghitare, acompaniate de castagniete și tamburine. Mama și Chira, îmbrăcate în mătase și săgetate de dorinți, jucau danțul batiste, se învârteau, se legăneau, se ameteau.” (Istrati 1982: 51)

„Trebuie să mai spun că, în casa mamei mele, trăiam în iadul dragostei. Totul era dragoste: cele două femei, ca și iubii lor, ca și toaletele, ca și lichiorurile, parfumurile, cântecele, jocurile. Chiar fuga caraghioasă și dramatică a curtezanilor mi se părea voluptuoasă și pasionată [...] începu viața de petreceri, de plăceri și de amoruri nebune, pe care o aveam sub ochi și pe care tatăl meu nu putea să o împiedice cu toată brutalitatea lui” (Istrati 1982: 54).

Prenumele *Chira* a pătruns în limba română în secolul al XV-lea, printr-un intermediar slav, dar etimologia sa trebuie căutată în greaca veche, unde „*kýrios* însemna ‘patron, stăpân’ și era adesea folosit ca epitet pentru diferite divinități, mai ales pentru Zeus (așa cum apare încă de la Pindar); în perioada iudeo-elenistică și apoi în cea creștină, *Kýrios* devine identic

cu *Theós* ‘Dumnezeu’” (Ionescu 2001: 96). Sensul metaforic al numelui celor două personaje, mamă și fiică, este elocvent. Ambele *Chire* (din ciclul *Chira Chiralina*) se dovedesc a fi adevărate stăpâne ale plăcerilor trupești¹. De altfel, identitatea onomastică dintre mamă și fiică are funcție de anticipare a destinului fetei, care îl va reitera pe cel primeia.

Floricia Floarea Codrului (din *Prezentarea haiducilor* și din *Cosma*) renunță și ea la fiul său, Irimia, pe când acesta avea doar doi ani, abandonându-l într-o pădure. Specific antroponimiei românești, femininul *Floarea* este o creație pe teren autohton.

Forma *Floarea* este atestată în limba română încă de la începutul secolului al XVI-lea și „poate continua forma latină *Flora* (nu există niciun impediment fonetic sau istoric), care, în plus, este și nume ‘creștin’. În onomastica latină, sunt atestate cu mult înaintea epocii creștine numele de pers. *Flórus*, *Flora*, strâns legate de numele cunoscutei divinități din mitologia romană *Flóra*, zeiță a florilor și a vegetației” (Ionescu 2001: 176). Semnificații similare atribuie acestui nume atât Domnița Tomescu (2001: 24), cât și Aurelia Bălan Mihailovici (2003: 219). Reluarea radicalului *Flor-* și în derivatul diminutival *Floricia* accentuează valoarea metaforică a numelui personajului, care din iubita unui haiduc devine amanta unui boier, pentru ca mai apoi să ia drumul codrilor.

Porecla *Floarea Codrului* subliniază frumusețea femeii și rolul ei social, aceasta devenind, după moartea lui *Cosma* (la finalul povestirii *Moș Anghel*), căpitan al haiducilor, ipostază în care se regăsește plenar.

Singura mamă protectoare și iubitoare, care sacrifică propria fericire în favoarea celei a fiului său, este mama *Joița*, lipsită de senzualitatea, erotismul și egoismul exacerbate ale celorlalte ipostazieri ale maternității istratiene. Aceasta, ca și în cazul altor scriitori (Ion Creangă, Gorki) are ca model real pe însăși mama autorului. Transcrieri autobiografice, inclusiv numele real al mamei lui Panait Istrati, susțin valoarea documentară și autenticitatea paginilor dedicate acestuia în: *Mihail, Moș Anghel, Codin, Biroul de plasare, În lumea Mediteranei. Apus de soare*. Nume afectiv și augural de origine greacă, forma veche a hipocoristicului *Joița* datează din secolul al XV-lea și a ajuns la noi prin intermediar slav. Conotația metonimică trimite la semnificația etimologică a numelui *Zoe*, al cărei derivat popular și diminutival este acest nume „de origine indo-europeană, gr. *zoe* aparține aceleiași familii în care intră gr. *bios* (→*Zenovia*), lat. *vita* și rom. *viață*” (Ionescu 2001: 404).

Tipul *femeii-fatale* poate fi ilustrat de personajele eponime: *Chira*, *Neranțula*, *țața Minca*, dar și de *Roza* (din *Familia Perlmutter*) sau *Sultana* (din *Prezentarea haiducilor*).

Frumusețea deosebită, pasiunea carnală, luxul, senzualitatea vestimentației și a parfumurilor, nesupunerea la niciun fel de norme sociale, familiale sau morale, sunt câteva dintre caracteristicile celor două *Chire* (din *op.cit.*) – stăpâne ale plăcerilor orgiastice:

¹ Această ipostază a feminității, curtezana, a incitat cel mai mult imaginația bărbaților. Dorită și hulită, totodată adorată și blestemată, ea rămâne veșnic o provocare, indiferent ce forme ar lua: de la strălucirea de altădată, implicând frumusețe, grație și spirit, la trivialitate și vulgaritate. În acest sens, Simone De Beauvoir arată că: „pentru puritanul timorat, prostituata întruchipează răul, rușinea, boala, damnarea, inspiră teamă și dezgust; nu aparține niciunui bărbat, ci se imprumută tuturor și din asta trăiește; ea regăsește prin aceasta independența redutabilă a zeitelor – mame primitive și întruchipează Feminitatea pe care societatea masculină nu a sanctificat-o, care rămâne încărcată de puteri malefice” (De Beauvoir 2006: 65). Numai că bărbatul are nevoie de această putere malefică a femeii, vrajă și blestem, pentru a proiecta pe ecranul ei acele umbre de mister care au învăluit povestea de patimă și moarte a sufletului însetat de nostalgia reintregirii androgine.

„Mama și Chira erau frumoase de te-nnebuneau. Rochia le strângea talia de le-ai fi trecut-o printr-un inel. Sâni rotunzi ca doi pepenași. Părul răsfirat din belșug pe spate și pe umerii goi. Fruntea încercuită de o panglică roșie aprinsă și genele lungi, clipind drăcește parcă pentru a ațâța para flăcărilor din ochii aprinși de patimi.” (Istrati 1982: 52).

Apelativul metaforic *Neranțula* (gr. “mic portocal amar”), din povestirea omonimă, dat de *Marco*, iar apoi preluat și de grecul *Epaminonda*, precum și porecla (obținută prin antonomază) *Sacagița* – deoarece orfana care se pripășise într-una din mahalalele Brăilei căra toată ziua apă aprovizionând casele din cartier –, nu par să o stânjenească pe micuța care nu dorea să-și devoaleze adevărata identitate în fața nimănui. De altfel, câțiva ani mai târziu, *Neranțula* devine *Anicuța*, într-un bordel brăilean unde o vor găsi cei doi prieteni și rivali în dragoste, va susține:

„– Numele meu adevărat! Numele meu adevărat! N-am un nume adevărat!

Umbla, încoace și încolo, prin încăpere, cu ochii holbați, scânteind:

– Mi se spune, după cum vor: *Sacagița*, *Anicuța* sau altfel, după inimă și loc. Voi m-ați numit *Neranțula*, acest drac de *Neranțula* care m-a scos din minți și eram cât p-aci să plătesc cu viața.

– Nu, prieteni... Nu trebuie să fii răutăcioasă cu voi... Numele meu adevărat n-o să vi-l spun nici vouă, nici lui Dumnezeu. Mi-e silă de el. Îmi amintește o copilărie urâtă, dureroasă.” (Istrati 1984: 396–397).

Hipocoristicul *Anica*, reluat și sub forma *Anicuța* apare ca supranume al *Neranțulei* (din *op.cit.*), în perioada în care aceasta își consumă tinerețea având grijă de tuberculosul Aurel, dar și prostituându-se pentru câțiva bănuți care să-i amelioreze acestuia sănătatea. Dar *Anica* este prezent în opera istratiană și ca prenume al harnicei mame a lui *Matache* (din *Ciulinii Bărăganului*), simbolizând bunătatea (până la sacrificiul de sine), căci de aceste sentimente au dat dovadă cele două personaje permanent în relațiile cu ceilalți. De fapt, sensul etimologic al ebraicului *Hannah* este chiar „milă, ‘bunăvoință’, ‘îndurarea lui Dumnezeu’” (Mihailovici 2003: 29). Așadar numele lor sunt simbolice.

Prenumele *Stana*, vechi nume afectiv de origine slavă, a cărui origine este persană (unde însemna „ținut, tărâm”), apare atât în *Ciulinii Bărăganului*, cât și în *Neranțula*, însă ambele personaje sunt episodice. Totuși, etimologia acestui nume, care se adaugă la cele grecești, românești, turcești, germane susține caracterul multietic al personajelor istratiene.

Hipocoristicul *Duduca*, originar din turcescul *dudu* („doamnă, domnișoară”), prezent în *Ciulinii Bărăganului*, demonstrează caracterul de simbonim al acestuia și caracterizează indirect personajul portretizat de autor astfel:

„În balcon apăru o duducă, cu părul alb, înaltă, foarte slabă și distinsă, dreaptă ca o lumânare.” (Istrati 1984: 483).

„Duduca se trăgea dintr-o familie foarte bogată. Se certase cu părinții ei din ziua când încercară s-o mărice cu de-a sila cu un om pe care nu-l putea suferi. Faptul se întâmplase pe când avea douăzeci de ani și când, de multă vreme, inima-i aparținea unui flăcău chipeș [...] Duduca se jură atunci în fața icoanei Sf. Fecioare să rămână credincioasă celui ucis. Își ținu cuvântul.” (Istrati 1984: 485).

Împrumutat în aceeași epocă fanariotă cu *Duduca*, numele afectiv *Sultana* este un prenume augural, tot de origine turcă, preluat prin intermediar neogrec, provenind din arabă,

unde *sultan* desemna „stăpânitorul, conducătorul” și unde a fost folosit ca titlu al suveranilor turci mai mult de patru secole. Ca prenume feminin este folosit în sens admirativ pentru frumusețea și distincția unor soții sau fiice de sultan. În mod simbolic, *Sultana* din ciclul *Haiducilor* ajunge stăpâna gândurilor lui Spilca:

„Abia despărțit, doream s-o văd iarăși, dorință ce-mi alungă pe toate celelalte, mă chinui, îmi nimici tabieturile. Nu mă mai sculam cântând, ci cu gândul dus la Sultana. Nu mai vedeam copaci, vite, zări... Sultana le înlocuia pe toate. În susul sau în josul râului, coborând pe cursul apei sau urcând împotriva curentului, totul îmi deveni lipsit de interes. Din toată această mare și frumoasă lume, un singur colț mă atrăgea, ținutul Sultanei.” (Istrati 1984: 63).

Minca (din ciclul *Țața Minca*) este un hipocoristic provenit de la numele devoțional grecesc, *Mene*, prin care era desemnată zeița lunii. Cele două sensuri („astru” și „lună calendaristică”) se conjugă cu simbolismul creștin al mucenicului Sfântul Mina, protectorul celor păgubiți motivând astfel utilizarea acestui prenume de către Panait Istrati.

Căsătorită de tată cu bogătașul Sima, mai în vârstă decât ea, și iubindu-l în continuare pe Mincu, Țața Minca ve deveni pe parcursul existenței sale, în mai multe rânduri, protectoarea celor păgubiți de apele furioase ale Dunării și Siretului sau de holeră.

Pe de altă parte, similitudinii voite a numelui celor doi îndrăgostiți Minca-Mincu îi corespunde asemănarea parțială a caracterelor celor două personaje. În ciuda faptului că la un moment dat Sima îi acordă libertate deplină, ea consideră că nu are parte de un „bărbat pe măsura ei” și îl va părăsi pe acesta, fugind cu Mincu. La rândul lui, Mincu o va părăsi pe Minca, aceasta urmând să crească singură copilul rezultat în urma acestei aventuri.

Irina, iubita necredincioasă a lui Codin (din ciclul de povestiri omonim), deși știe că acesta este frate de cruce cu Alexe și că este o fire colerică, acceptă dovezile de dragoste și ale altor bărbați, ba chiar îl înșală cu Alexe, provocând indirect moartea acestuia. Prenumele ei, reproducând vechiul gr. *Eiréne* („pace”) are conotație ironică deoarece numai aducătoare de pace nu este. Dimpotrivă.

Apelativul diminutival *Tudorița* (din *Ciulinii Bărăganului*) este un derivat de la numele teoforic grecesc *Theodora*, compus din substantivele *théos* („zeu”) și *dósis* („dar”) și sugerează atât frumusețea, gingășia și noblețea fetei, cât și sentimentele pe care le nutrește la un moment dat personajul-narator Matache, ea dovedindu-se a fi un adevărat „dar de la Dumnezeu” pentru consătenii săi.

În baza observațiilor de mai sus se poate conchide că numele personajelor feminine din operele literare ale lui Panait Istrati au valori poetice.

Cosmopolitismului lingvistic, de cultură și civilizație al Brăilei îi corespunde bogăția etimoanelor antroponimice, atât feminine, cât și masculine: latine, grecești, slavone, germane, care, alături de alte caracteristici ale operei istratiene, vor susține și internaționalitatea literară a scriitorului.

Concluzii

Dintre strategiile onomasticii literare istratiene putem aminti:

– Preferința scriitorului pentru antroponimele simbolice, metaforice, metonimice, evocative.

– Acestea au la bază atât concordanța dintre sonoritatea prenumelui și profilul moral al personajelor, cât și inspirația din realitatea înconjurătoare din Brăila natală.

– Capacitatea de plasticizare a portretelor personajelor cu ajutorul numelor.

– Amestecul de exotism și culoare locală.

De altfel, autenticitatea discursului și verosimilitatea faptelor vor fi susținute și de aspectele toponimice și de simbolismul numelor proprii masculine.

Surse de material

Istrati, P. 1982. *Chira Chiralina*. Ediție îngrijită, prefață și note de A. Talex. București: Editura Minerva.

Istrati, P. 1984. *Neranțula și alte povestiri*. Ediție, prefață, traducere și bibliografie de A. Talex.

București: Editura Minerva.

Bibliografie

Bălan Mihailovici, A. 2003. *Dicționar onomastic creștin. Repere etimologice și martirologice*. București: Editura Minerva.

De Beauvoir, S. 2006. *Al doilea sex*, ediția a III-a, vol. II. D. Crupenschi (trad.). București: Editura Univers.

Evdokimov, P. 1995. *Femeia și mîntuirea lumii*. G. Moldoveanu (trad.). București: Asociația filantropică medicală creștină CHRISTIANA.

Ionescu, Ch. 2001. *Dicționar de onomastică*. București: Editura Elion.

Istrate, M. 2000. *Numele propriu în textul narativ. Aspecte ale onomasticii literare*. Cluj: Editura Napoca Star.

Miron-Fulea, M. 2005. *Numele proprii. Interfața semantic-sintaxă*. București: Editura Universității din București.

Mustață, I. 1993. *Dialogul cu eternul feminine*. București: Editura Roza Vinturilor.

Song Sou, K. 2010. *Universul operei lui Panait Istrati*. E. C. Brăileanu (trad.). Brăila: Editura Proilavia.

Tomescu, D. 2001. *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*. București: Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic.